

Uusi sarja kielestä

Kieli 1. Toimittaneet PENTTI LEINO ja JYRKI KALLIOKOSKI. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos 1986. 223 s.

Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksessa on alettu toimittaa uutta julkaisusarjaa, joka on nimetty yksinkertaisesti mutta ehkä joskus sekaannuttavasti vain sanalla *Kieli*. Sarjan tässä esiteltävä ensimmäinen osa ilmestyi vuoden 1986 loppupuolella; sen jälkeen julkaisuuteen on ehtinyt jo toinenkin, nimistötieteellisiä tutkielmia sisältävä osa (*Kieli 2*, toimittajina Eero Kiviniemi ja Ritva-Liisa Pitkänen).

Kun ensimmäisen osan toimittajilta on jostain syystä unohtunut sarjan esittely, voi lukija vain arvailla, mikä on ollut uuden sarjan syntymotiivi. Esittelyä olisivat kaivanneet myös sarjan tavoitteet ja toimitusperiaatteet sekä itse ensimmäisen osan artikkelit, joihin nyt hypätään suoraan sisällyssivuilta. Sisällöstä saattaa silti päätellä, että *Kielessä* pyritään muiden laitossarjojen tavoin julkaisemaan sellaisia kirjoitelmia, joita oman laitoksen väki — joko jatko-opiskelijat tai jo tohtoriutunut henkilökunta — ei tahdo viedä isompiin aikakauskirjoihin näiden vaatiman viimeistellymmän tutkimusjäljen, hitaamman ilmestymisaikataulun tai jonkin muun syyn takia. Eikä tästä tavoitteesta voi tietenkään löytää huomautettavaa.

Kieli-sarjan ensimmäinen osa koostuu kuudesta artikkelista, jotka jakautuvat sisällöltään lähinnä kolmii: AULI HAKULINEN ja MARJA-LEENA SORJONEN käsittelevät kahdessa yhteisessä kirjoituksessaan keskusteluntutkimuksen metodisia perusongelmia, PENTTI LEINO ja MARIA VILKUNA kirjoittavat suomen lauseopista, kun taas JYRKI KALLIOKOSKI ja PIRKKO NUOLIJÄRVI syntaksia vain sivuten käsittelevät ensi sijassa leksikaalis-morfologisia aiheita. Käsittelevät artikkeleita äskeisessä järjestyksessä.

Kun vanhempi puhekielen tutkimus — sekä murteiden että kaupunkien puhekielen — on saanut aineistonsa haastattelutilanteista, sen ei ole tarvinnut pohtia sellaisia litterointiongelmia, joihin Auli Hakulinen ja Marja-Leena Sorjonen ovat törmänneet pyrkiessään kirjaintamaan spontaaneja keskusteluja ns. keskusteluntutkimuksen tavoitteita varten. Hakulinen ja Sorjonen esittelevät kaksi litterointimallia, joita kumpaakin he ovat itse käyttäneet: ns. lineaariversio muistuttaa vanhaa haastattelujen litterointia, jaksoversio taas ottaa jo hieman huomioon spontaanin keskustelun diskurssityypistä ominaisuutta. Huomattava on, että Hakulisen ja Sorjosen aineisto on tallennettu pelkästään ääninauhaan, jolloin sen tarjoama kuva itse viestintätilanteesta on luonnollisesti valjampi kuin videoidun aineiston.

Lineaariversioon mukaan litteroitaessa kaikki nauhasta kuultavat äänet litteroidaan paperille — Hakulisen ja Sorjosen tapauksessa tekstinmuokkaimen — siinä aikajärjestyksessä, jossa ne havaitaan. Keskustelun litteroinnissa tämä merkitsee sitä, että tuloksena on harvoin yhtään pitkänpuoleistakaan repliikkiä, koska toisten äännähdykset ja kommentit — ns. palautteet — rikkovat äänestölijan puheenvuoron usein toistuvastikin. Yhtenäisempi tulos saadaan ns. jaksoversiolla, jossa jo aluksi erotetaan toisistaan varsinaiset puheenvuorot ja palautteiksi katsottavat äänestöolot. Litteroitaessa itse puheenvuorot kirjoitetaan aina yhtenäisiksi repliikeiksi, vaikka nii-

den keskellä kuultaisiin »yneemejä» tai pitempiäkin palautteiksi tulkittavia lausahduksia. Palautteiden paikka on vasta puheenvuoron jälkeen, jonne ne kirjataan allekkain siinä järjestyksessä, jossa ne ovat nauhassa esiintyneet, ja niin numeroin merkittyinä, joilla ne on lyhyesti merkitty esiintymispaikoilleen puheenvuoron sisään.

Jaksoversio on tulokseltaan kauniimman näköinen, ja esimerkiksi keskustelun sisällön seuraaminen käy sen avulla helpommin vain puheenvuorot lukien. Silti pitäisin lineaariversiota parempana ja ehdottomasti ainakin perustavampana litterointimallina. Onhan tämä versio uskollisempi puheen etenemiselle ajassa ja mekaanisena käypä monenlaisia tutkimustarpeita varten. Sen sijaan pitemmälle työstetty jaksoversio aiheuttaa ongelmia jo perusratkaisussaan, koska vuoron ja palautteen erottamisesta tulee keskusteluntutkimuksen ikuisuuskysymyksiä. Myös sen helppolukuisuus saattaa jäädä näennäiseksi; ainakin Hakulisen ja Sorjosen esimerkeissä tuottaa vaijaa pysytellä mukana keskustelun juonessa, kun joutuu hyppelemään vuoron riveiltä tavan takaa alemmas palautteiden riveille. Niinpä olisin valmis suosimaan perinnäistä mallia noudattavaa lineaariversiota vain sellaisin lisätarkkein, joita keskusteluntutkimuksen tavoitteet välttämättä vaativat. Niitä ei kovin paljon liene, sillä vanha puolikarkea tarkkirjoitus on ottanut jo huomioon sekä monet prosodiset piirteet (erilaiset tauot, taukojen ja sävelkulun vuorovaikutuksen, lausepainon) että nykyään palautteiksi kutsuttavat erilaiset välihuomaukset. Hakulinen ja Sorjonen myöntävätkin noudattavansa pitkälti vanhaa mallia esimerkiksi taukojen merkinnässä (s. 18). Kun tämä malli on lisäksi testattu monin litteroijin, sen perusratkaisujen olettaisi kestävä puheen litteroinnin uudetkin vaatimukset melko hyvin. Muutoksia tai lisäyksiä tehtäessä on myös muistettava, että liian tarkka merkintäjärjestelmä syö itsensä: siitä tulee kuulohavainnon luonteen takia niin sub-

jektiivinen, että se menettää luotettavuutensa.

Toisessa kirjoituksessaan Hakulinen ja Sorjonen tarkastelevat aineistonsa palautteita. He jakavat ne kahdeksaan ryhmään, joiden yleispätevyys vaatisi tietenkin vertailevia tutkimuksia muunlaatuista aineistoista. Artikkelissa kiinnostaakin enemmän kirjoittajien nimenomainen pyrkimys välttää kirjakielen kaikkinaista hapatusta puheen rakenteen tarkastelussa. Vaikka puheen syntaksista voikin heidän mukaansa puhua (s. 56–57), sen perusyksiköt tulisi löytää puhekielestä itsestään olettamatta ennakoon minkäänlaisia lause- ja virkekokonaisuuksia. Puheen syntaksin itsenäisyyttä on meilläkin jo korostanut Paaavo Ravila 1940-luvulla (ks. esim. Vir. 1944 s. 112–114). Silti ajatus on toistuvasti peittyneet syntaksin tutkimuksen kansainväliseen valtavirtaukseen, joka on katsonut päätehtäväkseen kuvata abstraktien systeemilauseiden rakennetta ja merkitystä. Hyvän kuvan tästä antaa mm. Per Linell teoksessaan *The written language bias in linguistics* (1982). Virtaus on ollut niin vahva, että osin mallien puutteessa myös ensimmäiset vakavahkot puhekielen syntaksin laajat tutkimusohjelmat (Lundin tutkimus Ruotsissa, kaupunkien puhekielen meillä) ovat ajautuneet soveltamaan kirjakielen lauseopin malleja pitkälti myös puheeseen. Jos nyt keskusteluntutkimuksen nousun kautta päästään todelliseen puheen syntaksin autonomiaan, on saavutusta tervehdittävä iloiten; ainakin pyrkimys näyttää esimerkiksi Hakulisella ja Sorjosella olevan tinkimätön.

PENTTI LEINO käsittelee kirjoituksessaan 1. infinitiivin asemaa suomen lauseopissa. Hän jakaa infinitiivin käytön epäproduktiiviin ja produktiiviin, joista edelliseen kuuluvat tulosijaisen NP:n korvaavat, adverbiaaleina esiintyvät infinitiivit (Menen *maata* ~ kotiin, Leipää jäi *syödä* ~ tähteeksi) sekä niille läheiset koloratiivikonstruktioissa tai attribuuttein esiintyvät infinitiivit. Subjektina ja objektina infinitiivien käyttö on sen si-

jaan produktiivisia, ja Leino tarkasteleekin lähempää neljää lausetyyppiä, joissa 1. infinitiivi esiintyy näinä lauseenjäseninä. Lauseita hän kutsuu modaaliseksi lauseeksi (*Haluan ~ pelkään lähteä*), kokijan kausatiivi -lauseeksi (*Minua halutaa ~ pelottaa lähteä*), nesessiiviseksi lauseeksi (*Minun tulee ~ sopii lähteä*) ja permissiiviseksi lauseeksi (*Hän antoi ~ käski minun lähteä*).

Leinon tarkastelussa kulkee ainakin kolme perusjuonta, jotka tosin eivät ole uusia mutta jotka aina ovat muistuttamisen arvoisia syntaksin tarkastelussa: 1) syntaksin rakenteet tulee nähdä diakronisen kehityksen tuloksina ja alati nytkin dynaamisen muutoksen alaisina; 2) rakenteilla on jo sinänsä oma symbolinen merkityksensä, jonka omaksuu rakenteeseen joutuva uusi lekseemi sen rakenteessa saaman aseman mukaisena; 3) kaikki rakennemerkit ovat silti vain prototyyppisiä, jolloin yhdenkin rakenteen sisällä voi olla paljon semanttista liikkumavaraa. Niinpä Leinon tarkastelemilla neljällä lausetyypilläkin on samankaltainen perusmerkitys, kuten tekijä onnistuneesti osoittaa. Se säätelee niiden jäseninä olevien subjekti- ja objekti-infinitiivien merkityksen tulkintaa, mutta tämä tulkinta voi silti varioida melkoisesti. Kokonaisuutena Leinon esitys herättää monenlaisia kiehtovia ajatuksia, vaikka kirjoittaja myöntääkin tekemänsä keskeneräisyyden (s. 142). Kirjoitus osoittaa, että vanhat tarkastelutavat alkavat taas herätä myös syntaksin yleisessä tutkimuksessa: diakronian korostamisenkin juuret on iättävä vähintään Hermann Paulin sadan vuoden takaiseen klassiseen teokseen *Prinzipien der Sprachgeschichte* (1880). Prototyyppi-ajattelu taas kulkee keskeisenä lankana Bernard Comrien vuonna 1981 ilmestyneessä syntaksin ja morfologian universaaleja käsittelevässä teoksessa (*Language universals and linguistic typology*). Enää ei syntaksia siis tutkita kansainvälisillä foorumeilla vain transformatioteorian tai sen edelleenkehittelmien puitteissa.

MARIA VILKUNAN artikkeli silti osoittaa, että myös tällainen syntaksin teoria on koko ajan käymistilassa. Vilkuna näet esittelee generatiivin teorian innoittamista uusista kuvausmalleista yhtä, josta hän käyttää sekä englannin sanoista tehtyä lyhennettä GPSG-teoria että suoraan suomennosta »yleistetty lausekerakennekielioppi». Tämä malli ei esimerkiksi käytä transformaatioääntöjä, joten sen side Chomskyn standarditeoriaan on kovin löyhä. Se on Vilkunan mukaan kuitenkin lupaava mm. sanajärjestyksen kuvaamiselle sellaisissa kielissä kuin suomessa, joissa sanajärjestys on niin sanotusti vapaa. Kun Vilkuna on ottanut tämän teorian puheeksi, hän näyttää saaneen herätteen yhdestä suomen sanajärjestyksen ongelmasta: kirjoituksensa alussa hän näet käsittelee hajoavia infiniittirakenteita eli sellaisia infiniittisen verbinmuodon sisältäviä ilmauksia, joista jokin jäsen voi irrota matriisilauseessa eri paikkoihin (esim. *Minä haluan halata sinua > Halata minä sinua haluan*). Näistä tavallisimpia ovat hänen mukaansa mm. 1. infiniitivin laatiivin ja 3. infiniitivin sisäpaikallissijojen muodostamat rakenteet sekä referatiivinen lauseenvastike.

Vilkunan esitys vilisee yksityisiä havaintoja, joiden runsauden vuoksi on vaikea hahmottaa pääasioita sivuseikoista. Kirjoittaja näyttää silti mm. päättelevän, että infiniittinen rakenne hajoaa sitä herkemmin, mitä kiinteämpi on rakenteen infiniittisen verbinmuodon ja matriisilauseen predikaatin suhde. Lukijaa hieman häiritsee myös se, että tekijä tuo GPSG-teorian esittelyn mukaan vasta artikkelin puolivälin jälkeen, jolloin ajatuksen eteneminen katkeaa, kun pieni tiivistelmäkin jo esitetään ennen teoriaa itse ongelmaan soveltavia sivuja. Sinänsä Vilkuna on ottanut esille vaikean ja paljonkin jatkometiskelyä kaipaavan kysymyksen. Kysymys on: milloin ja miten infiniittisen verbinmuodon sisältävät rakenteet — lauseenvastikkeet ja muut — voivat hajota matriisilauseen sisään?

JYRKI KALLIOKOSKI pohdiskelee puo-

lestaan kysymystä, mikä määrää rinnastusfraasien (*isät ja pojat, väellä ja voimalla*) jäsenten keskinäisen järjestyksen. Hän käyttää apunaan lähinnä W. E. Cooperin ja J. R. Rossin vuonna 1975 ilmestynyttä tutkimusta sekä aineistonaan ensi sijassa Paavo Pulkkinen väitöskirjan (1966) ja Martti Rapolan vanhan kirjasuomen paratagmoja koskevan tutkimuksen (1961) esimerkkejä. Vaikka Kalliokosken esitys on vain herätteitä antava, tekijä päätyy yleiseen väittämään: hänen mukaansa fraasin jäsenten järjestys määräytyy jäsenten yhteisestä tarkoitteentästä siten, että tärkeämpää tarkoitetta merkitsevä sana on ensimmäisenä. Esimerkiksi talven kannalta lumi on jäätä olennaisempi tuntomerkki, ja siksi sanotaankin *lumi ja jää* eikä päinvastoin. Kun tarkoitteiden tärkeysjärjestys ei tietenkään ole mitään objektiivisesti olemassa olevaa vaan vain sovinnaisen ajattelu- ja havaitsemistavan luomaa (Kalliokoski esittelee ns. tietokehys-hypoteesia), voi yksityinen kielenkäyttäjä nähdä asioiden primaariuden toisin, ja siksi monien fraasien jäsenten järjestys voikin vaihdella. Sovinnaiseen järjestykseen vaikuttaa semantiikan ohella myös jäsenten äänneasu: pitempi tai muuten foneettisesti koosteisempi sana jää yleensä toiseksi. Tässä kohdin Kalliokosken olisi toivonut vertailevan synonyymisten jäsenten (*tuki ja turva*) muodostamia fraaseja muihin: juuri synonyymifraaseissa luulisi vain äänneseikkojen säätelevän järjestystä; säätelevien äännepiirteiden yksityiskohtaisempi tarkastelu olisi ehkä täten onnistunut. Mutta kirjoittaja ei tietysti ole tavoitellutkaan tyhjentävän systemaattista käsitteilyä.

Kieli 1:n ainoa kohteensa tyhjentävästi kuvaava tutkielma on PIRKKO NUOLI-JÄRVEN kirjoitus 1. ja 2. persoonan omistusliitteiden käytöstä Savosta ja Pohjanmaalta Helsinkiin muuttaneiden kielellä. Aineisto on siis sama kuin tekijän vuonna 1986 ilmestyneessä väitöskirjassa, ja se onkin jätetty uudelleen esittelemättä — pieni puute sen kannalta, joka

Kirjallisuutta

lukee vain artikkelin. Nuolijärvi pystyy hyvin osoittamaan, että Helsingin puhekielelle tyypillinen, suffiksiton *mun kirja*-tyyppi on tutkittavien kielenkäytössä vallannut vankan aseman: ei-refleksiivisistä omistusmuodoista se on selvästi yleisin (prosenttiluvut pohjalaissyntyisillä 63,9, Savosta muuttaneilla 64,3) ja samankin lauseen subjektiin viittaavassa eli refleksiivisessä käytössä toiseksi yleisin (18,3 ja 20,0 %) *kirjani*-tyypin jälkeen. Kun ei-refleksiivisiä tapauksia on Nuolijärven haastatteluaineistossa selvästi refleksiivisiä enemmän ja kun laskeihin otetaan mukaan vielä liitteetön *minun kirja*-tyyppinen omistusmuoto, voidaan päätellä, että liitteettömyys on tutkituilla puhujilla valtatyyppinä. Nuolijärven tavoin voidaan lisäksi ounastella, että omistuskongruenssi on suomen kielessä muutenkin vahvasti vähenemässä.

Koko Kieli 1:n artikkelisto jakaantuu kolmia myös toisin kuin sisällön mukaan: tulospuntarilla mitaten ovat painavimmassa sarjassa Leinin ja Nuolijärven kirjoitelmat, keskiluokassa esittelevät kiintoisan ongelman ja sitä jonkin verran penkovat uusin teorioin Vilkun ja Kalliokosken esitykset, kun taas Hakulinen ja Sorjonen eivät pohdinnoillaan edes ole tuloksia tavoittelemassa. Artikkelit eivät siten ole keskenään vertailukelpoisia, mutta koko Kieli-sarjaa voidaan ensimmäisen osan perusteellakin hyvin verrata muihin vastaaviin toimituksiin: se rinnastuu niihin sekä tavoitteidensa että sisältönsä laadun puolesta – laadultaan jopa monet ylittäenkin. Ja vaikka näiden sarjojen tasoa ei yritetäkään nostaa hyvin korkeaksi, ne ovat tervetulleita herätteiden antajina, uusien kirjoittajien harjoitteluympäristöinä ja tietysti meneillään olevien tutkimushankkeiden julkistajina. Kun Kieli-sarja kertoo maamme suurimman suomen kielen laitoksen tutkimuksista, sen jatkoa voi odotella tästäkin syystä erityisen kiinnostuneena.

KAIJA KUIRI